

TÜRK MASALLARINDA ANNE MOTİFİNİN PSİKANALİTİK ÇÖZÜMLEMESİ

PSYCHOANALYTIC ANALYSIS OF THE MOTHER MOTIF IN TURKISH FAIRY TALES

Seval KASIMOĞLU*

ÖZ: Bu makalenin amacı anne motifinin psikanalitik bir bakış açısıyla Türk masallarında sıklıkla kullanılan örnekler üzerinden incelenmesidir. Bu çalışmada anne motifi incelenirken arketipsel eleştiri kuramı kurucusu Carl Gustav Jung'un ve nesne ilişkileri okulunun kurucusu Melanie Klein'in psikanalitik görüşlerinden yararlanılmıştır. Jung psikolojisinde arketip kavramının önemli bir yeri vardır. Jung'un ele aldığı arketiplerden bazıları anima, animus, gölge, persona, kendilik, ihtiyar bilge adam arketipleridir. Anne arketipi Jung psikolojisinde iki uçlu bir yapıya sahiptir. Arketipin ilk ucu, olumlu bir özellik gösterir. Bu arketip, annenin koruyan, kollayan, merhamet eden yanını yansıtır. Arketipin diğer ucu olumsuz bir nitelik göstermektedir. Bu olumsuz nitelikler yutan, boğan, korkutan anneyi işaret etmektedir. Klein psikolojisinde ise anne çocuk arasındaki ilişkiler iyi meme kötü meme kavramları etrafında ele alınmıştır. İyi meme, kötü meme kavramlarının çocuğun ilk sevgi ve haset nesnesi olan anne memesinin içe yansıtılmasının bir sonucu olduğu Klein psikolojinin temel argümanıdır. Buna göre çocuğun anneye bakışı iki temel dönemden geçmektedir. Bunlar paranoid-şizoid dönem ve depresif dönemdir. Bu kuramsal açıklamalar ışığında Türk masallarında örnekleri görülen anne motiflerinin Klein tarafından belirlenen dönemler, Jung'un arketip kavramı ve "besin" göstergesi çerçevesinde ele alınması makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Depresif dönem, masal, Melanie Klein, paranoid-şizoid dönem, psikanalitik folklor.

ABSTRACT: *The aim of this article is to examine the mother motif from a psychoanalytic point of view through the examples frequently used in Turkish tales. In this study, while examining the mother motif, the psychoanalytic views of Carl Gustav Jung, the founder of archetypal criticism theory, and Melanie Klein, the founder of the object relations school, were used. The concept of archetype has an important place in Jungian psychology. Some of the archetypes that Jung dealt with are anima, animus, shadow, persona, self, old wise man archetypes. The mother archetype has a two-pronged structure in Jungian psychology. The first terminal of the archetype shows a positive trait. This archetype reflects the mother's protective, caring and compassionate side. The other end of the archetype shows a negative quality. These negative qualities point to the mother who swallows, chokes and scares.*

In Klein psychology, the relations between mother and child were handled around the concepts of good breast and bad breast. It is the main argument of Klein psychology that the concepts of

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Çankırı - sevalkasimoglu@gmail.com (Orcid: 0000-0002-2706-9492)

good breast and bad breast are the result of the introjection of the mother's breast, which is the child's first object of love and envy. Accordingly, the child's view of the mother passes through two basic periods. These are the paranoid-schizoid period and the depressive period. In the article, mother motifs, examples of which are seen in Turkish fairy tales, are discussed within the framework of these periods determined by Klein and Jung's archetype concept.

Keywords: *Depressive period, fairy tale, Melanie Klein, paranoid-schizoid period, psychoanalytic folklore.*

Giriş

Carl Gustav Jung psikolojisinde önemli bir yeri olan arketipleri, her insanın doğuştan getirdiği ilksel şemalar olarak tanımlamak mümkündür. Anima/animus, gölge, kral, kraliçe gibi pek çok örneği olan arketiplerin en önemlilerinden biri anne arketipidir. Arketip olarak anne Jung tarafından inek, tavşan gibi hayvanlar; ağaç, deniz, orman, mağara, tarla, bahçe gibi tabiat unsurları ya da kişinin kendi annesi, dadısı, üvey annesi, büyük annesi gibi çeşitli sembollerle gösterilmektedir. Diğer arketiplerde olduğu gibi anne arketipi de hem olumlu hem de olumsuz bir anlam taşıyabilir. Anne arketipi annelikle ilgilidir. Beslemek, büyütme, güvenli bir ortam sağlamak anneliğin olumlu bir özelliğidir. Olumsuz yanı ise "(1) saldırgan fantezilerin yöneltildiği ve karşı saldırısından ürkülen, burada olmayan, ulaşılamaz anne; (2) engelleyici, yasaklayıcı, cezalandıran anne; (3) uzaklaşmaya çalışan büyüyen çocuğu kendinde tutan anne; ve son olarak (4) varlığı tehlikeli arzu için bir tuzak olan (kastrasyon kompleksi), arzulan fakat yasak olan anne (Oidipus kompleksi)- yetişkinin çocukluk anılarının gizli toprağında varlığını sürdürür ve bazen daha güçlü olandır." (Campbell, 2010: 127) şeklinde ifade edilmektedir.

Melanie Klein'ın nesne ilişkileri kuramında nesne kavramı, bebeğin kendisi dışındaki şeyleri (insan, eşya vb.) ifade etmektedir. Bebek, yaşantısının ilk aylarında nesnelere iyi ve kötü olarak ikiye ayırır ve bu şekilde içselleştirir. Klein da tıpkı Freud gibi nesne kavramını anne "memesi" ile sembolleştirir. Bu bağlamda bebek (ve erişkin) için kendisini besleyen meme "iyi meme" (doyuran meme), beslemeyen meme ise "kötü meme" (yoksun bırakan meme) olarak içselleştirilir (Kristeva, 2015: 80). Klein psikolojisine göre bu süreci şu şekilde açıklamak da mümkündür: Bebek yaşamının ilk yılının beşinci ayına kadar (bunun etkilerini yetişkinlik döneminde de görmek mümkündür.) sütün ve dolayısıyla yaşamın temel kaynağı olan memenin aynı zamanda hasedin de kaynağı olduğunu fark eder. Memenin kendisine ait olmadığını, bu süt ve sevgi kaynağından istediği gibi yararlanamayacağını anlamasının ardından bebek kendi içindeki saldırganlığın bir bölümünü annesine ya da anne memesine yansıtır. Bu şekilde kendi içindeki ölüm içgüdüsüyle savaşır (Klein, 2011: 25).

Nesne ilişkileri kuramına göre bebekler "paranoid şizoid" ve "depresif" olmak üzere sırasıyla iki konumdan geçer. Yukarıda bahsedildiği

gibi bebeğin saldırgan özelliklerini annesine ya da annesinin memesine yansıtması paranoid şizoid konumun bir özelliğidir. Depresif konumda ise bebeğin nesne temsillerinin hem iyi hem de kötü birlikte var olduğunu gördüğü dönemdir. Bu konumda paranoid şizoid konumdaki saldırılma ve zulmedilme kaygısı zayıflar. Bebek nesneyi bir bütün olarak içe yansıtır. Sevgi ve nefret zihninde birbirine yaklaşır ve bu içsel ve dışsal nesnenin zarar görmesi ve tahrip edilmesinden kaygı duymaya neden olur. Depresif duygular ve suçluluk, sevilen nesnenin korunması ya da canlandırılması ve böylece yıkıcı itki ve fantezilerinin onarılması güdüsüne yol açar (Klein, 2015: 16).

Çocuğun anneye dair içselleştirmeleri ile gerçek anneye olan ilişkileri birbirine paraleldir. Klein'ın ifadesiyle "bebeğin zihninde, içsel annenin varlığı dışsal anneye bağlıdır; dışsal anne, içselleştirme süreçleriyle birtakım değişikliklere uğramış olan içsel annenin 'ikizi'dir." (Klein, 2011: 260). Bu bağlamda Jung psikolojisinde bilinçdışındaki imgeler dışarıya yansıtılmasıyla ortaya çıkarken; Klein psikolojisinde dışarıdaki nesnelerin, imgelerin içselleştirilmesi söz konusudur. Ancak her ikisi için ortak olan durum, çocuğun anneye bakışının olumlu ve olumsuz olmak üzere farklılaşmasıdır.

Anne yaşamın ve ölümün bir simgesidir. Joseph Campbell'ın *Yaratıcı Mitoloji* isimli çalışmasında belirttiği gibi "mitoloji ve ritte, bebeğin psikolojideki gibi, annenin güzellik ve tehlike, doğum ve ölüm, besleyiciliği tükenmeyen göğüs ve cadının yırtıcı pençelerinin eşit biçimde ilişkilendirildiğini görüyoruz." (Saydam, 1997: 72) diyerek anne arketipinin hem yaşamın hem de ölümün bir simgesi olduğunu örnekler vererek açıklamıştır. Bu bağlamda çalışmada anne imgesi iyi anne, kötü anne kavramları çerçevesinde ele alınmıştır.¹ İncelenen masallar bağlamında iyi anne, çocuğun kendini besleyen öz annesi ile kötü anne ise yine masaldaki örnekler çerçevesinde üvey anne (tükenmişliği ifade eden beslemeyen anne) ile temsil edilmektedir. Klein bebeğin imgesini içsel yansıtımalarında 'paranoid-şizoid' ve 'depresif' süreçlerden geçtiğini söylemektedir (akt. Gündoğan, 2016: 2). Bu noktada makalede üvey anne örnekleri 'paranoid-şizoid' sürecin bir örneği olarak okunmuştur. Klein'ın depresif olarak adlandırdığı süreç ise yamyam dev kadın/cadı ve yarısı yenmiş gelin örneğinin birlikte görüldüğü masallar üzerinden ele alınmıştır. Annenin iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesi psikanalitik olarak bebeğin beslenip beslenmemesi ile ilgili olduğundan makalede iyi anne/kötü anne örnekleri ile çocuğun beslenmesi arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlamda çalışmada yiyecek ile anne sevgisi arasında bir paralellik kurularak bunlar

¹ Jung'un anne arketipi kavramı ışığında Türkiye'de yapılan çalışmaların bazıları şunlardır: Türk mitik tasavvurunda anne arketipi için bk. (Fedakar, 2014:5-19), Uygur destanlarında anne arketipi için bk. (Koçak ve Gürçay, 2017: 265-278), beddualardaki toprak göstergesi üzerinden anne arketipinin bir çözümlemesi için bk. (Kasımoğlu, 2018: 44-50), halk anlatılarında anne arketipi için bk. (Dursun ve Torun, 2020: 537-554).

Türk masallarında sıklıkla görülen öz iyi anne, üvey anne, cadı, öz kötü anne, cadı, yarısı yenmiş gelin gibi figürler çerçevesinde ele alınacaktır.

Masalarda İyi Anne, Süt ve Yaşam İçgüdüsü

Bebeğin gelişimini destekleyen ve onu koruyan, doyuran anne Donalt Winnicott tarafından “yeterince iyi anne” kavramıyla ifade edilmektedir. Winnicott, yeterince iyi anneyi “bebeğin ne istediğini gerçekten bilirler, böylece, bebeğin ihtiyaçlarına öyle uyumlar ki bebeğin ihtiyaçları karşılanır.” (Winnicott, 2014: 148) şeklinde açıklanmaktadır.

Klein ise bebeğin anneyi, emzirme döneminde iyi ve kötü olarak ikiye ayırdığı savı üzerinden iyi memenin “bütün anne iyiliğinin, tükenmez sabır ve cömertliğin ve aynı zamanda yaratıcılığın ilk örneği” (Klein, 2011: 22) olduğunu söylemektedir.

Türk masallarında iyi kalpli öz annenin en büyük vasfı fedakâr davranışlarıdır. Örneğin *Miski Bahar* isimli masal, iyi kalpli öz annenin tipik bir özelliğini sunar. Masalda bir komşusunun tembihiyle kırk baharatı karıştıran kadının güzelliğiyle ünlü bir kızı dünyaya gelir. Masalın başında annenin kızına olan sevgisi “dünya güzeli bu çocuğu gözünden kıskanır. Yemez, içmez, uyumaz çocuğuyla ilgilenir.” (Özçelik 2004: 417) şeklinde anlatılır. *Pamuk Ana ile Çocukları* isimli masalda da iyi kalpli öz anne fedakâr davranışlarından dolayı Pamuk ismiyle anılır. Masalda anne şu şekilde betimlenir: “Bu kentin bir kenar mahallesinde, ak elli, ak yürekli, ak yüzlü, ak sakallı bir kadın yaşarmış. Halk ona pamuk ana dermiş.” (Özçelik 2004: 412).

Öz anne arketipinin temsili yalnızca insanlarla değil hayvanlarla da sembolize edilmektedir. Öksüz çocuk konusunun yer edindiği masalların bir kısmında çocuk evden ayrılmadan önce bir inek tarafından beslenir. İyi anne çocuğunu, zenginliğin ve refahın bir simgesi olan yağ, bal, süt gibi yiyecekleri beslerken; kötü öz/üvey anne çocuğa yiyecek vermez. Verse de bu yiyecekler çocuk için yetersiz ve zararlı olan yiyeceklerdir. Masallardaki bu örnekleri Klein psikolojisinde “iyi meme”, “kötü meme” kavramları etrafında okumak mümkündür.

Öksüz çocuk konulu masalarda beslenme ve anne ilişkisini doğrudan görmek mümkündür. Bu masalarda inek sütü ile beslenen öksüz çocuk gittikçe güzelleşirken; üvey annenin çocukları gittikçe çirkinleşmektedir. *Fatma* isimli masalda bunun bir örneği şu şekildedir: “İneklerin bir tanesi bir memesinden yağ, bir memesinden bal akıtıyor. Kıza: -‘Gel, gel bizi böyle besliyorsun gel em.’ diyor. Kız yağ, bal eme eme gün geçtikçe güzelleşiyor. Kadın buna bir kuru, yanmış ekmek verdiği halde bu işe akıl erdiremiyor.” (Bildik, 1995: 252). Bu masalda üvey anne, kendi kızlarının da ineklerin yağından ve sütünden içmesini istese de inek onlara süt vermez. Bunun üzerine üvey anne, ineklerin kesilmesini isteyince inek, Fatma’ya kendi etinden yememesini, kemiklerini ise toprağa gömmesini ister. İnek, bu şekilde öldükten sonra da Fatma’ya yardım edebilecektir. “İnek, kesileceği

gün diyor ki: "Bak Fatma, benim etimden hiç yeme, kemiklerimi de ahıra göm, ne zaman darda kalırsan gel gömdüğün yeri aç, ben sana yetiştirim." (Bildik, 1995: 254).

İncelenen masalarda fekadar öz annenin bir temsili olarak en fazla yer eden hayvan inek, tosun gibi hayvanlardır. Bu hayvanlar, öksüz çocuğun gürbüz bir hale gelmesi için ona çeşit çeşit yiyecek sunarken; üvey annenin çocuklarına karşı oldukça olumsuzdur. Bu noktada ineğin de olumsuz bir üvey annenin temsili olması durumunda yine çocukları beslemediği besleyecekse de çocukta olumsuzluğa sebep olacak şekilde beslediği görülmektedir. *Tosun Ağacı* masasında bu durum şu şekilde anlatılmaktadır:

"Üvey ana, digger gün kızını, abisiyle gönderiyor. 'Gızım, bah, abin orda ne yiyor?' Gız abisi ile dağa, tosunu otlatmaya gidiyor. Deliganmı diyor ki, 'Bacım ben acıttım, birşeyler yisek, evde anama söylemen dee mi?' diyor. Gız da 'Anama dimem abi.' diyor. O anda tosun bağıyor, oğlan bir daş alıp tosunun boynuzuna çalıyor, çışit çışit yimekler çıyıyor, yiyolar. (...) Ahşam eve gelince gız, hepsini anasına söyler. 'Ana, abim dağda tosunun boynuzlarına daş sürttü, çışit çışit yimekler ve süt, bal çıhtı.'" (Sever, 1995: 105).

Bu masallar ışığında iyi anne motifinin genellikle süt, bal gibi yiyeceklerle desteklenmesi, çocuktaki yaşam içgüdüsünü ifade ettiği söylenebilir. Çocuğun bu yiyeceklere ulaşması onun anneyi olumlu anne olarak görmesini mümkün kılar.

Masalarda Kötü Anne, Besinsizlik ve Ölüm İçgüdüsü

Jung, anne ile ilgili dramatik unsurların iki şekilde ortaya çıktığını söylemektedir. Bunlardan ilkinin gerçekten annenin eylemleri sonucu oluşurken diğerinin ise çocuğun anneye dair düşüncelerinin bir yansıması olduğunu söylemektedir (Jung, 2015: 125). Campbell ise, çocuğun serbest eylemleri kısıtlandığında ve anneden ayrılma hadisesinde saldırgan tepkiler verdiğinden bahsederek yazısına şu şekilde devam etmektedir:

"Ebeveynin uzun süre yok olması çocukta gerginliğe ve buna bağlı saldırganlık eğilimlerine yol açar; ayrıca anne, çocuğun serbest hareketini engellemeye yöneldiğinde de saldırgan tepkiler belirir. Yani, çocuğun düşmanlığının ilk nesnesi ilk sevgi nesnesiyle aynıdır ve (daha sonra bütün mutluluk, doğruluk, güzellik ve mükemmellik imgelerinin bilinçsiz temeli olarak saklanan) ilk ideali Meryem Ana'yla bebeği İsa'nın ikili birliğidir." (Campbell, 2010: 16).

Çocuk için ilk sevgi nesnesi, annedir. Anne ile çocuk arasındaki karşılıklı sevginin oluşumu emzirme döneminde daha bariz ortaya çıkar. Klein, "dürtü, fantezi ve kaygının ilk kökeninin emme döneminde olmasa bile, çocuğun dünyaya geldikten sonra ilk ilişki kurduğu nesne olan anne göğsü ile bağlantılı olabileceğini iddia eder." (akt. Tüfekçi Can, 2014: 87). Buna göre çocuğun narsistlik ilk dönemlerinden biri annenin çocuğu

memeden kesme dönemidir. İnsan yaşamında bu dönemin etkisi sonraki dönemlerde de açığa çıkar. Bilgin Saydam bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu durum süt bebekliği döneminden çıkan çocuğun yaşantısına koştuttur. Ancak daha ileri yaşlardaki çocuğun, hatta ergenin bile benzer yaşantısı olabilir. Kendisinden sorumluluk üstlenmesi beklenen, koşulsuz kabul görme isteğinin reddedildiğini yaşayan çocuk, kendini anne sütünün kesildiği dönemdeki zorlanmaya benzer bir hayal kırıklığı içinde bulabilir.” (Saydam, 1997: 119).

Bu bağlamda masalarda üvey anne ya da kötü annenin ortaya çıktığı sahne, bebeğin iyi memeden ayrılmasını temsil etmektedir ve besinsizlikle ilişkilendirilir. Klein yaptığı bu çalışmayı masallarla da şu şekilde irtibatlandırır: “Mitolojik eserlerde veya peri masallarında sıklıkla rastlanan canavarların ya da tehlikeli karakterlerin yerlerini anne baba tiplerine bıraktıkları; bu anne baba tiplerinin ise bilinçsizlikleri nedeniyle çocuklara karşı tehditkâr ve kıskırtıcı bir tavırla davrandıkları sonucuna varır.” (akt. Tüfekçi Can, 2014: 87). Bu noktada anne karnında kanla beslenen bebek için dünyaya geldikten sonra hayatta kalmasını sağlayan en önemli besin süttür. Süt, bebeğin öncelikle hayatta kalmasını sonrasında anne ile ilişki kurmasını sağlayan en önemli besindir. Bu bağlamda üvey anne motifiyle birlikte görülen besinsizlik, bebek için ölümün, yok oluşun bir ifadesidir.

Karşıt duyguları olan “sevme ve reddetmeyi temsilen çocuk, “kendinden bir parça olduğunu kabul edemeyeceği kadar korkunç bulduğu tüm kötü şeyleri dışsallaştırır ve ‘birisı’ üzerine yükler”(Bettelheim, 2019: 92). Bu düşünce doğrultusunda masalarda reddetmenin bir temsili olan üvey anneyi (öz kötü anne, cadı vs.) çocuğun süte (ya da yiyeceğe) ulaşamadığı durumlarda ortaya çıkan dışsallaştırılmış bir kişi olarak görmek mümkündür. Bu durumun pek çok örneğine Türk masallarında rastlamak mümkündür. Örneğin *Kel Hasan* masasında, öksüz Hasan’ın babası, annesi ölünce bir başka kadınla evlenir. Üvey annesi, yeni evlendiğinde Hasan’a oldukça iyi bakmaktadır. Ancak kadın kendi çocuğu olduktan sonra Hasan’la ilgilenmeyi bırakır. Babasının ilgisizliği üvey annenin çocuğa karşı zulmünü artırmasına neden olur. Masalın bu kısmında üvey annenin yaptığı zulümler “Gitgide Hasan aile sofrasında yer bulamaz oldu. Ona Ali ile Fatma sofralarından artanı bir kap ile verirler, zavallı çocuk kapı arkasına oturup yerdi.” (Tevfik, 2008: 144) şeklinde anlatılmaktadır. Benzer şekilde *Fatmacık* masasında, annenin kendi öz kızı ile üvey kızına davranışları yine besin üzerinden ele alınmaktadır. “...Analık çok kötü kalpli bir kadınmiş. Kendi kızlarına ballar, yağlar, börekler, yedirir; Fatmacığa kuru bir ekmek verir, dağa inek yaymaya gönderirmiş. Gönderirken de oralarda boş oturmasın diye bir batman yün verir, ‘Bunu akşama kadar eğir.’ dermiş.” (Sever, 1995: 103). *İki Kardeş* masasında “...kadın, kendi çocuklarını yağla, sütle beslemiş. Üvey çocuklarına da

bakmamış, önlerine sadece yavan ekmekle yundu bırakmış.” (Sever, 1995: 103) şeklindeki ifadelerle aynı unsurların yenilediği görülmektedir.

Üvey annenin verdiği besinlerin çocuk üzerindeki yıkıcı etkileri pek çok masalın ortak özelliğidir. *Bacı Bacı Can Bacı* masalında üvey anne, çocuğa önce tuzlu poğaçaya yedirir sonra içerisinde yılan olan su içirir. Bu yılan sebebiyle karnı şişen çocuk, babası tarafından evden uzaklaştırılır.

Masallarda öz kötü annenin de yine besinsizlikle birlikte ele alınması oldukça önemlidir. *Çengi Güzeli* masalında öz anne, oğluna hazırladığı yiyeceklerle onu öldürmeye çalışır. “Oğlum sen abine söyleme, ben bir pilav yaparım, abinin tarafına zehir göyüp abini öldürürüm, seninle ben yalnız galah, devlerin hazinesi bize yeter, amma abine söyleme diyor.” (Sever, 1995: 120)

Masalarda Yamyam Dev-Yarısı Yenmiş Gelin ve Depresif Süreç

Bu başlık altında Klein’in depresif dönem olarak ifade ettiği dönemin Türk masallarında bir örneği yamyam dev/cadı ve yarısı yenmiş gelin figürlerinin birlikte ortaya çıktığı sahne üzerinden okunması hedeflenmiştir. Bu dönem kötü memenin (cadı/yamyam dev) ve iyi memenin (yarısı yenmiş gelin) birlikte görülmesi çocuk için farkındalığın gelişiminin bir örneği savı üzerine temellendirilmiştir.

Öksüz çocuk temalı masalarda üvey anneden dolayı evini terk eden çocuğun bir sonraki konaklayacağı yer cadının evidir. Bu masalarda cadı, çocuklara anneleri gibi muamelede bulunur. Jung’a göre “avcı ile cadı çifti, sihirli dünyanın karanlık yeraltı kısmındaki tanrısal bir anne baba çiftinin yansıması”dır (Jung 2005: 117). Hansel ve Gratel masallarını çözümleyen Bruno Bettelheim, masalın bu aşamasında cadının evinin, “bilinç dışında kendi bedenini gıda olarak sunan iyi kalpli anneyi temsil ettiğini söylemektedir (Bettelheim, 2020: 171). Benzer şekilde Clarissa Pinkola Estés de *Vahşi Cadı ile Yüzleşmek* başlığı altında cadının annenin bir türevi olmasından hareketle bu bölümde yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamaktadır:

“Korkunç Vahşi Tanrıça’nın yüzüne tereddüt etmeden katlanabilmek; yani öfkeli anne imagosuyla yüzleşmek; vahşi olanın esrarına, tuhaflığına, ‘ötekilik’ine aşına olmak. Onun bazı değerlerini hayatımıza taşımak, böylece iyi manada bir parça tuhaflaşmak. Başkalarındaki, sonra da bizzat kendimizdeki büyük güçle.” (Estés, 2013: 260).

Fatmacık ile Yusufçuk masalında babalarının dağ başına bıraktığı çocuklar, iki yol ayırımından birini seçerek cadının evine giderler. Cadının evi, evlerinden ayrılan çocuklara yediren-içiren, yanına alıp güven içinde yatıran fedakâr anne sıcaklığını vaat eder. Çocukların bu evde adeta güvenilir ve öz annelerinin sıcaklığını duyumsadıkları kolaylıkla gözlemlenebilir. Masalda çocukların uyumadığını fark eden cadı onlara neden uyumadıklarını sorduğunda çocukların verdikleri cevap da bununla

ilgilidir: “Ebe anam Yusufçuk’a gece kalkıp hamurla çörek yapıyordu, yedirip uyutuyordu.” (Kasımoğlu, 2021: 439).

Tanrıça figürünün iki uçlu bir özelliği vardır: “O, hem yaratılışın hem de ölümün bir arketipidir.” (Kasımoğlu, 2017: 137). Masalarda görülen kimi cadı motiflerinde de bu iki özelliği görmek mümkündür. *Fatmacık ve Yusufçuk* masasında çocukları besleyen, temizleyen ve yanına alıp yatıran da cadıdır. Onları yemek için dişlerini sivrilten de aynı cadıdır.² Masalın bu kısmında dikkat çekilmesi gereken bir özellik de çocukların bu evde fedakâr öz annelerinin yaptığını belirttikleri yemekleri cadıdan istemeleridir. Bu noktada cadının evi çocuk için adeta “ağızcıl açgözlülüğü ve ona teslim olmanın ne kadar cazip olduğunu simgeler.” (Bettelheim, 2019: 207). Benzer masalların bu sürecinde cadıdan yiyecek isteyen çocuklara cadının itiraz etmeden yemek verme sürecinde öz anne de anılır. “Ah, der Keloğlan, annem bana her gece yatmadan baklava börek yapardı, onları yedim de öyle uyurdum.” (Boratav, 1969: 64). Bu tarz masalardan biri olan *Üç Pınar* (Yücel, 2009: 34) masasında yamyam cadı ile babanın yer değiştirdiği görülür. Bu masalda avcı olan baba avladığı kekliklerden birini bulamayınca eşi göğsünün birini keser. Bu göğsü yiyen adam, insan etinin lezzetli olduğunu düşündükten sonra eşinin de tavsiyesiyle çocuklarını pişirip yemek üzere onların peşine düşer. Bu masalda çocukların peşindeki baba, yamyam bir dev olarak tasvir edilir.

Tanrıça arketipinin masalarda bir örneği olarak incelenebilecek kadın devlerin, cadıların insan çocuklarına iyi davranabilmeleri ancak ve ancak bu çocukların onların göğüslerini emmeleri ile mümkündür. Sırtlarına atabildikleri büyük göğüslere sahip olan kadın devler, yabancı çocuklar göğüslerini emdikten sonra onlara herhangi bir zarar vermez. Zarar verecek olanlardan da bu çocukları korur. Hem besleyen hem yutan cadı motifinin geçtiği bir başka masal da *Erlar-Karısı’na Koca Olmağa Giden Keloğlan*’dır. Bu masalda dev karısının memesini emen Keloğlan’a devin söylediği sözler de onun bu hem besleyen hem de öldüren anne örneğini göstermektedir: “Ah Keloğlan, benim mememden emmeseydin seni bir lokmada yutardım. Artık benim oğlum oldun.” (Boratav, 1969: 63).

Cadı arketipi, tıpkı avcı da olduğu gibi “bilinçdışının büyülü dünyasındaki olumsuz anne baba imgesine tekabül eder.” (Jung, 2017: 104). Devlerin konu edinildiği masalarda bu devlerin özellikle gelin yemekleri de oldukça dikkate değerdir. *Köse* masasında “...gadın, kızına diyor ki, ‘Hadi kızım git, ebegarıdan bir elek getir de ekmek yapalım.’ Kız da varıyor, ebemgarıya bakıyor ki, ebemgarı oturmuş, gınalı boyalı bir gelini yiyor. Bunu kız görüyor. Kızın gördüğünü farkedenden ebemgarı, gıza bağırıyor. ‘Kız,

² Olumsuz anne arketipinin bir türevi olan cadı için bk. (Tamás, 2022: 36-53). Amerika’da savaş sonrasında ortaya çıkan “momizm” (annecilik) kavramını, Grimm Kardeşlerin masallarından esinlenen Sylvia Plath’ın şiirleri bağlamında aldığı çalışmasında Dorca Tamás cadı figürü ile beslenme ilişkisine dikkat çekmektedir.

eğer sen anana, babana beni dersen, seni de böyle yirim.'dimiş." (Sever, 1995: 123).

Fatmacık ve Yusufçuk masalında görüldüğü gibi cadıdan kurtulmaya çalışan çocuklara bu cesareti ve öğüdü veren kişi yarısı yenmiş bir gelindir. Jung, gelin motifinin anne motifinin bir türevi olduğundan bahsederek yazısına şu şekilde devam etmektedir: "Çünkü o, kusursuzluk vaadinin bedenlenmiş halidir; ruhun, kurulu yetersizlikler dünyasındaki sürgününün sonunda, bir zamanlar tattığı saadeti yeniden tadacağına güvencesidir: çok uzak bir geçmişte tanıdığımız, hatta sevdiğimiz rahatlatıcı, besleyici, -genç ve güzel- "iyi" anne." (Jung, 2005: 127). Bu noktada bebek içe atılan kötü nesnenin aslında iyi ve kötü noktasında bir olduğunun ve nesneye haksızlık yaptığının farkına varır. Klein psikolojisindeki bu süreç depresif döneme işaret eder. Masallardaki yamyam dev kadının yediği gelin motifi bu aşamanın açıkça ortaya çıktığı bir örnektir.

İyi anne, yalnızca hayattayken çocuğunu desteklemez, ölümünden sonra da çocuğuna yardım eder. Jung psikolojisine göre bu durumu annenin "psişenin karanlıklarından gelen tehlikelere karşı onu koruması" (Jung 2015: 21) şeklinde okumak mümkündür. *Bacı Bacı Can Bacı* masalında çocuğa yardım eden, yarısı yenmiş gelin değil ölmüş annenin mezardan gelen sesidir. Bu masalda ilgili kısım şu şekilde anlatılır: "İki kardeş doğru annelerinin mezarına gitmişler, başlarına gelecek olanları anlatıp ağlamaya başlamışlar. O zaman mezardan bir ses onlara: 'Bir fırça, bir tarak, bir de sabun alın, kaçın. Sizi yakalamaya peşinizden gelenler olursa önce tarağı atın, sonra fırçayı, en sonunda da sabunu atarsınız, bir seycik yapamazlar.' (Boratav, 1969: 103). Ölmüş annenin sesi, çocuk için içsel tını ifade eder. En yakını kaybeden insanların bazen "sesi hala kulaklarımda" dediğini duymuşsunuzdur. Ölen bir aile bireyinden kimi zaman size kalan tek değerli şey, her daim yanınızda hissettiğiniz sesidir. Bu ses zorda kalınan her önemli durumda sizi uyaran ya da destekleyen bir özelliğe sahiptir.

Sonuç

Sembolik anlatılardan biri olan masallar psikanalitik bir çözümleme için en uygun anlatılardır. Bu anlatılardaki motifler psikanalitik bir çözümleme ile ele alındığında asıl vermek istediği mesajlar anlaşılabilir. Makale iki temelde hazırlanmıştır: Birinci olarak "anne" motifi, Jung'un "anne (olumlu anne-olumsuz anne) arketipi" ve Klein'in "iyi meme", "kötü meme" kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci olarak makalede başlıkları Klein'in paranoid-şizoid ve depresif süreç şeklindeki sınıflandırma esas alınarak yapılmıştır.

Makalede bu sınıflandırma sürecinde ortaya çıkan anne örneklerinin çocuğun beslenmesiyle ilgili olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. İyi meme ya da olumlu anne kavramı çocuğun yiyeceğe (süte) ulaşarak doyuma ulaşmasını; üvey anne, cadı, öz kötü anne figürleri ise bu doyuma

ulaşamadığı ve bu doyumsuzluğun akabindeki reddetme duygusunun bir yansıması olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu noktada masalarda sıklıkla ortaya çıkan üvey anne, cadı gibi figürlerin paranoid-şizoid döneme denk gelen bebek içselleştirmesinin bir örneği olarak okunabileceği görülmüştür. Depresif dönemin ise Türk masalarında yamyam dev kadın ve yarısı yenmiş gelin figürlerinin (iyi meme-kötü meme ya da olumlu anne-olumsuz anne) birlikte görüldüğü sahnelerin bir örneği olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca psikanalitik folklor alanında hazırlanan çalışmanın bu tür çalışmalar için önemli bir yerinin olması umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bettelheim, B. (2019). *Masalların büyüü masalların işlenişi, önemi ve psikanalitik anlamları*. (çev.: Sena G. Elibal), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Bettelheim, B. (2020). *Masallar ne anlatır? Çocuk gelişiminde masalların rolüne psikanalitik bir bakış*. (çev.: Sanem Erdem-Begüm Berkman), İstanbul: Sfekans Kitap.
- Bildik, S. P. (1995). *Yıldızeli Atıfet Bildik'ten derlenen masallar (inceleme - metinler)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Boratav, P. N. (1969). *Az gittik uz gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. (çev.: Sabri Gürses), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dursun, A.- Torun, D. (2020). Türk halk anlatılarında anne arketipi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13 (30), 537-554.
- Estés, C. P. (2013). *Kurtlarla koşan kadınlar/vahşi kadın arketipine dair mit ve öyküler*. (çev.: Hakan Atalay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fedakar, P. (2014). Besleyen mi, öldüren mi: Türk mitik tasavvurunda anne arketipinin antropomorfik görünüşleri. *Milli Folklor*, 13 (103), 5-19.
- Gündoğan, H. (2016). Nesne ilişkileri kuramı çerçevesinden borderline (sınır) kişilik örgütlenmesine bakış: vaka örneği ile psikoterapi sürecinin yorumlanması. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*. 3 (2), 1-16.
- Jung, C. G. (2005). *Dört arketip*. (çev.: T. V. Soylu), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2015). *Feminen dişiliğin farklı yüzleri*. (çev.: Z. Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2001). *İnsan ruhuna yönelik bilinçaltı ve işlevsel yapısı*. (çev.: E. Büyükinal), İstanbul: Say Yayınları.
- Kasımoğlu, S. (2017). *Binbir gece masallarında kahraman izleği: Şehriyar'ın farkındalık yolculuğu*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kasımoğlu, S. (2018). Anne arketipi olarak toprak: 'Toprak ana' ile 'kara toprak' arasında ebedî salınım. *Turnalar*, 20 (72), 44-50.
- Kasımoğlu, S. (2021). *Çankırı'dan masallar*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

- Koçak, A.-Gürçay, S. (2017). Anne arketipi ekseninde Uygur destanları. *Electronic Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (5), 265-278.
- Klein, M. (2011). *Haset ve şükran*. (çev.: Orhan Koçak-Yavuz Erten), İstanbul: Metis Yayınları.
- Klein, M. (2015). *Çocuk psikanalizi*. (çev.: Ayşegül Demir), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Kristeva, J. (2015). *Melanie Klein – delilik yahut acı yaratıcılık olarak ana katli*. (çev.: Ayşegül Demir), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Özçelik, M. (2004), *Afyonkarahisar masalları (araştırma-inceleme-metin)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Saydam, M. B. (1997). *Deli Dumrul'un bilinci "Türk İslam ruhu" üzerine bir kültür psikolojisi denemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sever, M. (1995). *Erciyes yöresi masallarında tipler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tamás, D. (2022). Sylvania Plath's reimagination of the Grimms' fairy tales in postwar American culture. *Feminist Modernist Studies*, 5 (1), 36-53.
- Tevfik, S. (2008). *Seçme Türk halk masalları*. İstanbul: Fide Yayınları.
- Tüfekçi Can, D. (2014). *Çocuk edebiyatı kuramsal yaklaşım*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yücel, T. (2009). *Anadolu masalları*. İstanbul: Varlık Yayınları.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.